
² J. G. Hahn: *Liturgie op televisie of 'televisie-liturgie'* (Amsterdam 1982) 57-67

den (met *close up* kun je accentueren). Met andere woorden, als je inzoomt op de verschillen tussen liturgie en een liturgie-uitzending en op de wisselwerking ertussen, dan ontstaat de mogelijkheid effectief met die verschillen te werken. Producenten doen dat ook, maar misschien doen zij dat niet allemaal evenveel en even bewust. De door Bregman geïnterviewde heren De Vries nemen mijns inziens de kritische analyse van Johan Hahn, die stelt dat een voorganger zich moet splitsen in een voorganger voor de gemeente en een voorganger voor de recipiënt, te weinig serieus.² Deze analyse geeft namelijk niet alleen problemen, maar ook *kansen* voor een creatieve cameravoering en een creatief voorgaan. In de uitzendingen van de RKK/KRO zie je soms vonken van communicatie met de toeschouwer in een preek waar de gemeente ter plaatse als het ware aan deelneemt. Meesterwerkjes, die je in gewone televisieprogramma's zelden zo tegenkomt. Welnu, als je critici als Johan Hahn zonder meer de mond snoert, dan verspeel je de kans iets van hen en iets van de problematiek te leren. Het doel van mijn onderzoek is dan ook niet de praktijk van de televisieliturgie af te wijzen, maar inzicht te krijgen in de wisselwerkingen tussen het medium en de liturgie om daar creatief mee om te gaan.

Ik wil ingaan op twee resultaten van mijn onderzoek. Het eerste is dat de liturgie-uitzending de communicatieve structuur van de liturgie tegelijk complexer en helderder maakt, en daardoor de viering het karakter van een uitvoering geeft. Je ziet het ook terug in het onderzoek van Bregman, waar de voorganger wellicht oorspronkelijk één van de meevierende gelovigen was, maar onder invloed van de uitzending een soort showmaster wordt met K.H. Miskotte en W. Barnard als sterren. Het tweede resultaat is dat de aspecten van de liturgie die met de handeling te maken hebben (syntactische component) veel sterker beïnvloed worden door het medium dan de inhoudelijke aspecten van de liturgie (semantische component). Bregman heeft de inhoudelijke aspecten om begrijpelijke redenen buiten beschouwing gelaten, maar ook in haar artikel druppelt soms iets door van inhoudelijke invloed: bijvoorbeeld als haar informanten opmerken dat het woordgebruik ook de aandacht van mensen buiten de gemeente moet vasthouden.

Verheldering van de communicatieve structuur

Een van de moeilijkste aspecten van de liturgie is haar communicatieve structuur; die is namelijk wezenlijk anders dan de gewone communicatie. Een gewone manier van communiceren vereist dat de syntactische rollen, de spelers, duidelijk onderscheiden en ingevuld zijn. Dan is duidelijk wie de bron (zender) is, en wie het doel (ontvanger), wie het subject is en wat het object. De commu-